

Review paper

**PHYSICAL CULTURE
IN THE TRADITION AND RITES OF THE TATAR POPULATION
INHABITING POLISH TERRITORY**

Physical culture of the Tatar population

ERNEST SZUM, RYSZARD CIEŚLIŃSKI

*The Josef Pilsudski University of Physical Education in Warsaw,
Faculty of Physical Education and Sport in Biala Podlaska*

Mailing address: Ryszard Cieśliński, Faculty of Physical Education and Sport, ul. Akademicka 2, 21-500 Biała Podlaska, tel.: +48 83 3428776, fax: +48 83 3428800, e-mail: knh@awf-bp.edu.pl

Abstract

This report presents the findings of a qualitative study on the physical culture of the Tatar community inhabiting Polish territory. Historical elements of the physical culture of the Tatar community have been presented against the background of general characteristics of this ethnic group and the history of the presence of Tatars on Polish soil. The article shows particular aspects of the Tatar tradition of physical culture and its place in Tatar national culture. This is the first known report on the physical culture of this ethnic group on the ground of ethnology or cultural anthropology.

Key words: Polish Tatars, physical culture, games and play, ethnology, cultural anthropology

Theoretical introduction

Physical culture is a term that encompasses more than just physical activity such as professional and amateur sport and physical education; developing and taking care of the body, ensuing from the need to increase work efficiency, motivated by a necessity to satisfy basic existential needs and ensuring their realization on a higher level, or improve a person or group's self defense skills; or the desire to continue and develop a form of physical activity that is characteristic of a given community. Physical culture also comprises the entire local community, nation or state including: the shaping of attitudes, modeling patterns of behavior, shaping conditions of life, forming the environment and mental attitude towards work, rest and play. A holistically-oriented community lifestyle to participate in physical culture, the attitude of its members towards work, rest and play, all create a mechanism of ethos creation and the preservation of patterns in this sphere, generating an axiological system that is not fully realized because of its regulation by social behavior. The term physical culture therefore refers to the whole spectrum of social reality. Selective perception of the issue, based on a simplified dichotomy i.e. sportsmen – non-sportsmen, is highly incorrect and socially detrimental. In traditional societies, where physical activity was an essential element of the everyday life of all community members, divisions of this kind did not occur [1, p. 16-23].

The term „sport” is equally often defined narrowly i.e. as physical competition, but it includes a wide range of forms of physical activity occurring in epochs and cultures that did not know the term. From the ethnological perspective a broader definition should be assumed i.e. all forms of exercise games and play, featuring elements of ludic competition and perfecting the corporal dexterity being the essence of the competition and comprising a rite expressed in the form of a show. Each game is governed by a number of customary and formal rules

comprising all participants and their forms constitute an element of cultural identity shared by the whole community and also determining the social status of individuals. So, at the same time, sport is one form of possible emanation of ludic nature and national identity of a given community [2, p. 31-34].

Elements of physical culture such as games and play of all kinds, being a purely ludic kind of physical activity, originally satisfied the need for rest and recreation in primitive societies, where sport as we perceive it did not exist. The physical culture separated an individual from their duties and the routine of everyday work and provided a counterbalance to these activities. Physical activity is an integral and indispensable ingredient of the culture of every ethnic community and society. Constituting their specific cultural features, sport considerably shapes and strengthens social ties and prepares an individual to perform social roles in a given social system [3, p.132-135]. The socializing functions of physical culture cannot be overestimated.

A historical outline

Tatars are one of a people that do not have their own state. They constitute an ethnic and religious group and a national minority in the population of several countries of eastern Europe. The first Tatar settlers appeared in the territory of the Grand Duchy of Lithuania at the end of the 14th century. They were mainly those who had been taken captive during fighting between the Grand Duchy of Lithuania and the Golden Horde. Their main occupation was military service. Fighting for the legacy after Genghis Khan led to the demise of the state into a number of khanates, among which the Crimean Khanate lasted longest, and was defeated by Russia as late as in 1783. In the 20th century Crimean Tatars attempted to win independence but failed. In 1944 the Tatars were accused by the Soviet

authorities of collaboration with the Germans and were brutally pacified and taken deep into the Soviet Union. In the last two decades of the 20th century many of them returned and now Crimea has autonomy within the Ukrainian state, whereas the Republic of Tatarstan gained the status of a subject of the Russian Federation. Nowadays Tatars mainly inhabit Russia, Belarus, Ukraine, Lithuania and Poland. In Poland they are a border nation in the eastern part of the country. They are mainly Muslims but many of them are members of the Orthodox Church [4, passim].

In the second part of the 17th century Tatars settled in the territory of the Polish-Lithuanian state were gradually losing their language and customs. They used the Polish and Russian languages and only when praying did they use Arabic. They made their names sound more Polish and they assimilated with the local community. In 20th century interwar Poland they assumed the name „Polish Tatars”, which meant the Tatars inhabiting the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth (Tatars settled in the territory of the Grand Duchy of Lithuania until the end of the 14th century and from the 17th century on in the Crown of the Polish Kingdom). However, the term was not accurate because the majority of them lived in Lithuania until the end of World War I and they were called Lithuanian Tatars (Muslims). Nowadays the Tatars inhabiting Poland are referred to as Polish Tatars and, in a historical context, as Polish-Lithuanian Tatars. The Tatars settled in the Polish-Lithuanian Commonwealth and expressed themselves when writing and speaking exclusively from a dynastic perspective and not in a geographical sense. They did not mention any state when talking amongst themselves or with others, because their attitude towards the state was indifferent. In the Polish and Lithuanian territories, Tatars appeared owing to relations established with the Jagiellonian Dynasty and not as a result of the existence of a formal relation with the Polish-Lithuanian State [5, p. 156]. It appears that the devotion of the Tatars living in Poland to their foster homeland was widely diffused (this view is called into question by the so-called „Lipk's betrayal”, which is less pejoratively called by the Tatars as „Lipk's mutiny”). The view is based on their dedicated military service, first in the Lithuanian and later in the Polish-Lithuanian army and, finally, in Poland's army of the interwar years of the 20th century. The Polish state was anxious to receive the Tatars who fled to Turkey, who were useful through their knowledge of the terrain and Poland did not want the Tatars to serve as guides in Turks' military incursions into Poland. An agreement was reached in 1673 when they returned to Poland and they were forgiven for their betrayal, guaranteed freedom of faith and also the right to build mosques. Their rights became equal with that of the Polish gentry. In 1679, as a contribution towards outstanding pay, the Tatars were given the following villages: Bahoniki, Drahle, Malowicze Gorne, Lebidziew, Malaszewicze and Studzianka [6, p. 194].

Tatars arriving in the Grand Duchy of Lithuania were most often refugees from the Golden Horde and Crimea. They frequently belonged to the elders, because they were representatives of aristocratic families. They were gladly received by the Duke Vitold and, obliged to serve in the army, settled on his

land. The Tatar families were granted coats of arms and lands in exchange for their devoted service. Social stratification and, through it, the economic structure of the Tatar community was diverse. Tatar Cossacks came to Lithuania with aristocratic Tatars. Urban Tatars were a separate micro-community who were settled in towns and suburbs and who did not have royal or parliamentary privileges. They paid a tax and earned their living as artisans (mainly as tanners) or were in trade (mainly selling horses) and were also carters and gardeners. The settlers were joined by captive soldiers who were located in Tatar villages in Lithuania, where they earned their living as farmers [7, passim]. The Tatar emigration reached its apogee in the 1430s and the last groups of immigrants entered the territory of the Grand Duchy of Lithuania at the beginning of the 16th century. The Lithuanian territory was inhabited at that time by around three and a half thousand Tatars. At the turn of 15th and 16th centuries the first Tatar troops appeared in the Polish-Lithuanian army. They were mainly Hospodar Tatars and descendants of the Ordyn fighters; Cossack Tatars. As a result of wars waged on Moscow a part of the Tatars moved to aristocratic estates in Ukraine. The Cossack Tatars very often worked as diplomats' escorts, couriers or in aristocratic militia. In the second half of the 17th century and in the 18th century part of the Tatar gentry became Polonized; conversely, the Tatars settled in towns and were subject to Belorussian influence [8, passim; 9, p. 41-69].

Privileges won by Hospodar Tatars who were the leaders of the Tatar community, guaranteed the survival of the nation as a separate social and ethnic group and also the preservation of a certain autonomy and freedom to practice the Muslim religion, both in the period of the First Republic and 1918 restored Poland. In interwar Poland about five and a half thousand Tatars inhabited the country, mainly in the Vilna, Nowogrod and Bialystok provinces. During World War II Tatars suffered severe losses in their social structure, especially among the intelligentsia. As a result of the post-war border changes only two Tatar villages remained in Poland i.e. Bahoniki and Kruszyniany, which is currently in the Podlasie Province. There are also Tatar communities in Bialystok and Sokolka, and, to a lesser degree, in Gdansk, Warsaw and Gorzow Wielkopolski. Tatar settlement is currently restricted to the Podlasie region. Tatars can be found in smaller groups in other parts of the country, being subject to Polonization. Nowadays the Tatar diaspora in Poland amounts to around five thousand people [5, passim].

Methodology of the study

The paradigm of modern cultural anthropology is the relationship of the culture with the social life of a studied group in its entirety and the main task of ethnology is to prove its cultural specifics [10, p. 11-16]. The study of the Tatar community inhabiting the territory of Poland, was conducted in continuous two yearly cycles during the Sabantuy holiday in Kruszyniany in 2010 and 2011. Therefore the choice of those studied was accidental. The representatives of the Tatar community that were studied came mainly from the Podlasie region, with representatives of smaller groups of Tatars also. A survey method and

¹ * The military aspect of the physical culture of the Polish Tatars, though (in a historical context) vital for the subject of this elaboration due to the intensive physical activity of the soldiers (the drill and combat, including among others: horse-riding, sword-play, archery, shooting from a firearm, or fighting using shaft arms and cold steel) in modern times is watched in competitions and shows organized on some Tatar holidays. Nowadays in Polish Tatars' everyday life, forms of military related behavior have disappeared. Due to the complexity and the volume of the subject, its whole presentation goes beyond the dimensions of this article and requires individual elaboration. The issues have been studied and described extensively (though at a relatively abstract level) in the following: Borawski P. (1986) Tatars in old Polish Republic, LSW, Warszawa [in Polish]; Borawski P., Dubiński A. (1986) Polish Tatars. History, ceremonies, legends, traditions, Iskry, Warszawa [in Polish]; Kolodziejczyk A. (1997) Debates and studies from history of steak Tatars lithuanian-polish and in polish islam XVII-XX century. To 600-years on lands of great lithuanian principalities Tatar, opr. J. Tyszkiewicz, Związek Tatarow Polskich, Gdańsk [in Polish]; Miskiewicz A. (1990) Polish Tatars 1918-1939. Life socially-cultural and religious, PWN, Warszawa [in Polish]; Tyszkiewicz J. (1989) Tatars on Lithuania and in Poland, PWN, Warszawa [in Polish].

interview technique was used. The aim was to prove that there is no relation between the culture of the Tatar population inhabiting Poland and the physical activity typical of the ethnic group.

Physical activity in the rites of Polish Tatars

The most intensive interpenetrating of the legacy of past experiences and the present of the national culture can be found in the field of physical activity (also in the sphere of religion, where the Tatar identity is most plainly visible), which shapes the Tatar national identity. Tradition has been and still is a vital factor conditioning the participation of Tatars in their specific physical culture and also in the sphere of religion, where the Tatar identity is most plainly visible). The level of their physical activity is determined by lifestyle, which is passed from generation to generation, in which a wide range of sports-related activities can be found.

Until the current day the Tatar population has preserved its religious affiliation, national culture, tradition and customs. In eastern Poland, cultural differences, ensuing from a different nationality, were perceived negatively for some time by the Polish majority. This negativity was experienced mainly by the Lithuanians, Belorussians, Ukrainians, and mostly by the minority relatively small as in the case of Tatars who were relatively densely populated peoples, whose percentage in eastern Poland (and in particular local communities) was high. In some periods in history the cultural difference in all aspects of society, was perceived as some kind of „attack on Polishness” [11, p. 42] including in the case of physical culture. Paradoxically, intolerance against Tatars' ethnic differences reached its apogee in 21st century. It was triggered by the events on 11th September 2001 and the commencement of the so-called war on terrorism which, as a result of the culture clash, was in practice a war against the Muslim culture. For the Tatars declaring their identity, culture, and first particularly their religion, inhabiting Poland, became very difficult as a result of the xenophobia and prejudice that they experienced.

We can distinguish forms of physical activity that are qualified in ethnology as sport, games and play [2, p. 34] in the physical culture of the Tatar community inhabiting Poland. They are clearly visible in the context of predominantly non-religious Tatar festivals, which are yearly rites related to winning over the forces of nature. Religious i.e. Muslim ceremonies hardly involve any forms of physical activity and they cannot be considered as elements of physical culture [see 12, p. 187-207]. The festivals are the main ethnic characteristic of Tatars and also the strongest and the most permanent factor integrating the Tatar community inhabiting Poland.

Tatar rites related to non-religious holidays, which are characterized by their family nature, are often accompanied by physical activity, often assuming the form of sports competitions. The cycle of yearly secular festivals is headed by the Nevroz holiday, which means the welcoming of the spring. Nevroz is similar to the Slavonic Mid-summer Eve, or Kupala's Night. The holiday is related to the spring equinox. It is celebrated on the 21st March. The name of the holiday originates from the Iranian language and literally means „a new day”. The holiday of spring, which is to say the commencement of work in the fields, involves a number of rites to win favor with the forces of nature and ensure a good harvest. The celebrations are accompanied by singing and dancing, when young Tatars visit all the houses in the village and are rewarded with sweets [from accounts gathered when celebrating the Sabantuy holiday in Kruszyniany in 2010 and 2011]. Nevroz is not popular in the milieu of the Tatars in Poland but is very popular in Crimea and Tatarstan.

The Kydrylez holiday symbolizes the rich and complex history of Tatars, their social life and source of beliefs. It is celebrated on the first Sunday of May. The young often prepare fire close to the river, which is held to be the very bosom of nature. In the evening all the residents gather round the fire. After a communal prayer, the oldest person lights the bonfire and is the first to jump over it. He is followed by other men, adolescents and young boys. As the fire dies down the rite is completed by the women and the girls. When jumping over the fire each person says the magical words of incantation: „Problems for the infidels, and well-being for me”. The common game is obligatorily ended with the common dance of the whole community. This holiday is also not widely practiced in the Tatar community inhabiting Poland but is very popular among the Crimean Tatars.

A century-old history is featured by a spring-renewal holiday called Sabantuy; the “Plow Festival” (similar to Slavonic Dozynki, meaning “harvest festival”). It was originally celebrated before the spring sowing but, since the beginning of the 20th century, it has been held upon completion of the sowing. Sabantuy combines customary rites related to work in the fields and folk games, playing, dances and songs. Traditional sports competitions are held as part of the holiday. The whole community and their guests gather on a specially prepared fairground, which is usually situated on the edge of the forest or in a clearing, and selected participants enter the competition. The festival is opened by a fairground running race comprising different distances and long and high-jump competitions. Whereas the main events of the holiday are two fitness tournaments i.e. Tatar Kuresh wrestling, and the most anticipated and important event; a horse race. Tatars say that even race horses feel the Sabantuy approaching. According to the tradition the main prize was a ram, raised and given by the richest family in the village, and was received by the winner of the competition who gained the name „baatyr”, and owns the title until the following year. Currently the ram is substituted by a rooster. Other prizes given to the winners of the particular events are embroidered shirts, headscarves, tablecloths and towels, all made of the finest fabric. Historically the Sabantuy was so important an event in the life of the community that the community would prepare for it throughout the entire year. Young women embroidered fabrics throughout the winter when there was no work in the fields in order that they be bestowed on the winners of the sports competition. Apart from wrestling and horse races, popular sports include climbing a pole rammed in the ground, often smeared with oil (if there are several competitors the winner is the one who does it fastest); struggle on a beam i.e. fight holding sacks stuffed with hay or straw, which lasts until one of the competitors falls off the wooden beam; the javelin; horseshoe throw, where the winner throws the shoe the longest; lasso throw on the neck of the running horse (or in a simpler variant – on a wooden stilt); tying thongs as fast or as long as possible. The competition is often accompanied by Tatar folk handicraft workshops, songs and dances, Tatar cuisine, horse-riding shows and primitive and Mongolian archery from the ground or from a horse. It is conducive to the popularization of the Tatar culture among representatives of other nations, who are becoming more frequent guests at the Sabantuy holiday. In Poland the holiday has been famous since the „grand” celebration in Kruszyniany in 2007, and it assumes the form of a great Tatar festival, which presents and propagates the culture of that ethnic group. It also develops agro-tourism, which is run by the Tatar families.

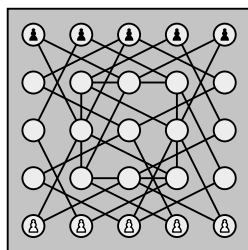
Another non-religious holiday is Jiyens, which celebrates the beginning of summer. During this holiday Tatar families meet in the largest possible family circle. The celebration revolves around frequent and numerous mutual visits and lasts three or four days. Fitness or parlor games and dancing for adults and the youth are organized. The main aim of the festival,

apart from general socializing, is to help the youth make friends with each other and pairing people off. The Jiyens holiday is most popular in Tatarstan.

An example of a traditional Tatar game – the „Archers”

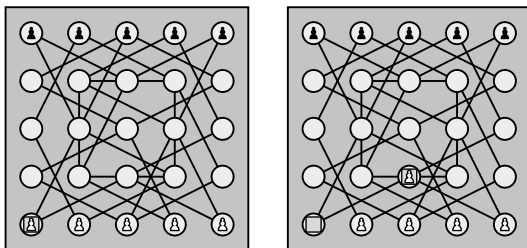
Owing to a centuries-old military tradition, Tatars are often depicted in common knowledge and some scientific elaborations as „a nation of archers” [13, p. 86]. A confirmation of the legitimacy of the epithet, and at the same time a symptom their attachment to the military in playing, is a traditional Tatar board game called „the Archers”. Traditional tales say that Batu Khan himself carried the board and pawns of the game, which he had received from his grandfather, great Temujin. He used to play „the archers” before each battle in order to put his mind in the right frame and mentally prepare for the battle. This ancient game requires increased concentration combined with the ability to observe and efficient use of the players' imagination.

The game takes place on a board where there are five lines and five columns of circles symmetrically connected with each other. The players start the game having five archers in the first line

Board 1. Initial set-up of pawns on the board [14].

The basic task of the players is to lead their pawns (archers) to the row initially occupied by the opponent's pawns, and in the meantime take captive as many enemy archers as possible. This is the decisive factor in the game, because it is the number of the points scored i.e. the enemy's pawns (archers) that decides the game. During the game each pawn can only move to an adjacent circle.

Boards 2 and 3. The rules of moving pawns on the board [14].

One cannot backtrack on a move more than twice in a row. The move must be made to another available circle. When a player's pawn (archer) reaches the opponent's initial line, it must stay there until the end of the game, or until it is caught by the enemy. When a player's pawn (archer) finds itself on a circle occupied by the opponent's pawn it is „taken captive”, which means it is removed from the board. The archer who captured the „enemy” is specially marked. The player who led his pawn to initial line of the enemy, thus taking it captive, may

put another pawn on his initial line. The action may not be repeated by any single pawn (archer). The game ends when one of the players brings all his pawns to the initial line of the opponent or fills it completely, if he has a larger army i.e. more pawns (archers). The scores are then tallied. The winner is the he who has scored more points. The scoring is summed up as two points for each pawn on the initial line of the opponent and one point for each pawn remaining on other circles of the board. The „Archers” is more than just a physical or mental activity. It is also a symbolic means of conveying the Tatar system of values and a cultural factor integrating the Tatar community, not only through playing but also through creating a sense of being a part of the group.

Tatar dances

Dances are an essential part of the physical culture of the Tatars inhabiting the Polish territory. Traditional Tatar dances reflect the centuries-old history of that ethnic group, making reference to the important events in the life of the Muslim community, whose most permanent customs are the rites related to the festivals. The organization of dances is compulsory in the celebration of Tatar holidays and also takes place on other occasions.

The systematic organization of dances was initiated by Tatars of the Vilna region at the end of the 19th century. Tatar balls in Vilna were modeled on Polish dances, yet were different because they contained elements of national Tatar dances from various parts of Russia. They were mainly presented by guests who had been invited to balls. As many as 200 people or more attended the balls. The Tatars also invited their Polish friends to the parties, most frequently the Tatars' neighbours, specifically the impoverished gentry of nearby villages and also the Muslims from Crimea and areas on the Volga river. At the parties people not only danced but also discussed political, social and economic issues. The parties brought the community together and were not only restricted to the richest gentry. An impoverished nobleman working in the fields or a poor artisan would not find himself invited to the balls [15, passim].

During World War I no public receptions other than family celebrations were organized whereas during the Second Republic Tatar parties became an inherent element of major social-gatherings and family celebrations. Vilna, Novogrodek and Slonim were famous grand parties and balls. Parties were also held in small Tatar communities such as Kleck, Lachowicze, Mir, Iwanowo and Kruszyniany. In Slonim, inhabitants commemorated the anniversary of the opening of the local Tatar library with a yearly ball organized in the second half of August. From 1936, in the village of Iwanowo, the Nieswiez district, a Tatar harvest festival was held yearly. Every year the local Tatars gathered in Kruszyniany, reveling at tables laden with food and drink, an event that took place most often during Muslim holidays and also on ordinary days. Guests came to feast not only came from the Grodno region but also from more remote places. Arguably the grandest gathering of Tatars inhabiting the territory of Poland was held in August 1936 in Nowogrodek. It involved two balls and the whole event was organized by the local Tatar marksmen. In the Warsaw commune the Tatars organized balls to contact the representatives of Muslim emigration from the Soviet Russia and diplomatic workers. In other regions there were dances during which the Tatar youth enjoyed themselves in rented clubs or in adjusted dayrooms, firehouses and in smaller circles within private homes. At that time Tatar parties were not altogether different from Polish parties [15, passim].

After World War II the Tatar community in Poland became involved in modest dances organized in Bahoniki and Sokolka,

in the Podlasie region. Larger events were held as late as in the second half of the 1950s, when the Tatars of the village of Sokolka decided to revive pre-war tradition and organized larger parties. The Tatar community of Białystok later the effort to organize balls. Poland-wide reunions also took place. An immense reunion of displaced Tatars was held in Gorzów in August 1962 and, in 1969, in Gdansk, the tenth anniversary of the local commune was commemorated. After 1945 the Tatars continued to model their parties those of the Polish. Not only were traditional Tatar dances were performed but people also danced to Polish folk melodies. Grand balls often commenced with the Polonaise. Tatar parties would not be complete without a waltz or a tango. The music was played by hired bands or local musicians at village parties. The bands played folk tunes in the Crimean and Volga region, which were propagated mainly by Tatar emigrants from Russia. The tunes aroused emotions. The musicians also played local folk tunes also in Belorussian. The queen of the ball was also elected, as well as the best dancing pair. Both the Tatars and the other guests enjoyed themselves [15, passim].

Conclusions

An analysis of the material gathered during the survey of the Tatar population inhabiting the territory of Poland (a pilot study the continuation of which may prove worthwhile) has shown that the reunions of the Tatar community, which accompany the holidays, yearly rites, and other gatherings of public character and, in particular, of which physical activity plays an integral part, are of great importance for the strengthening of existing social ties and the formation of new ones. Public playing, being a manifestation of the organization of the social life, crystallizes awareness of ethnic identity and strengthens the sense of national community and the element of competition present in the games triggers solidarity. Whereas cooking traditional Tatar dishes as a joint activity undertaken mainly but not exclusively by women cements social ties and engenders the cooperation and coordination of actions. Moreover, joint physical activity as an integrating factor initiates and intensifies interaction between people and is conducive to the development of interpersonal relations from acquaintance, through friendship, to marriage and also brings distant relatives and compatriots coming from different parts of the country or the entire world closer. The physical culture of the Tatar population and especially its traditional elements, are an important part of shaping and consolidating the national identity of the Polish Tatars.

The study concludes that there are patterns of physical culture and forms of physical activity specific to the Tatar community. The physical culture of the Tatar population features physical activity and has qualities that cannot be found in the culture of other nations and ethnic groups. It refers to both sports issues and everyday behavior that requires physical activity, such as work, rest and religious rites.

The attitudes and patterns of behavior within physical activity or, in a broader sense (also in the axiological dimension), physical culture, constitute an element of the ethnic culture of the Tatars inhabiting the Polish territory; a culture which, contrary to that which could have been predicted in 2002, when the census showed only five hundred people declaring Tatar nationality [16, p. 85-87], is not heading towards an irretrievable decline, yet which, after a period of crisis, has reentered the phase of growth. Paradoxically it is mostly an effect of the process of globalization, which is accompanied by the multiethnicity and multiculturalism propagated and practiced in modern Europe a phenomenon which has been itself driven by the enlargement of the European Union and relative openness towards the immigration of people from other continents, which includes Muslim countries.

Social-political-economic transformation and the processes of democratization, freeing up economic life through the support of legal enterprise (e.g. agro-tourism) and tolerance in social relations (encouraging to emanate otherness e.g. religious one), are conducive to the display of specific expressions of Tatar national culture, including physical culture and traditional forms and standards of life of ethnic groups revive in the sphere of physical culture.

It could be argued that, in the educational policy pursued by the government, the cultural identity of national minorities that are in the course of the social transformation, is not particularly well thought through (and, in practice, solely by local government), which creates barriers to the diffusion of traditional expressions of physical culture that is specific to the minorities. At the local level, ethnic otherness is propagated in the form of grass-roots initiative, minorities realizing it through the religious activity and that of associations. The lack of state support for the culture of ethnic groups considerably limits their potential for auto-promotion and the dominance of the mass culture leaves traditional Tatar cultural values as something to be cherished by the older generation but neglected by the younger generation in favor of commercial values. However, among the Tatar population inhabiting the territory of Poland, the passing of traditional forms of physical activity between generations still functions and the willingness to preserve the national physical culture of the Tatars living in Poland appears to be present. It is the physical culture of that ethnic community that significantly determines the scope and the character of its coexistence with the Polish majority and other minorities, within Polish society.

Literature

1. Demel, M. (1973). *Critical sketches about physical culture*. Warsaw: SiT. [in Polish]
2. Lipoński, W. (2004). *Rochwist and Palant. Study old polish sport ethnology and on background of european tradition motor games*. Poznan: Akademia Wychowania Fizycznego. [in Polish]
3. Malinowski, B. (2000). *Unit, community, culture*. Warsaw: PWN. [in Polish]
4. Tyszkiewicz, J. (2002). *Tatars in Poland and Europe. Fragment of history*. Pultusk: Akademia Humanistyczna. [in Polish]
5. Gorka, O. (1935). Orientation notes about polish steak Tatars and foreign. *Rocznik Tatarski*, vol. II, 1935, 145-199. [in Polish]
6. Kolodziejczyk, A. (1990). Tatars of regions in 17th-20 th century on bialskopodlaskie. In T. Wasilewski & T. Krawczak (Eds.), *From unknown past Biala and Podlasie*. [in Polish]
7. Sobczak, J. (1984). *Site of legal Tatar population in great lithuanian principality*. Warsaw-Poznan: PWN. [in Polish]
8. Tyszkiewicz, J. (1989). *Tatars on Lithuania and in Poland. Studies from history 13th-18 th century*. Warsaw: PWN. [in Polish]
9. Sobczak, J. (1987). Tatars in service of Polish Republic in second half of 17th and 18th century. Study historically-legal. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, vol. XXXIX, 41-69. [in Polish]
10. Burszta, W. J. (1998). *Anthropology of culture. Themes, theories, interpretations*. Poznan: Zysk i s-ka. [in Polish]
11. Chaliburda, I. & Cieśliński I. (2010). Place and role of traditional form of physical activity in functioning local community and in system of education. In I. Cieśliński, R. Cieśliński & I. Chaliburda (Eds.), *Traditional forms of activities of physical populations of eastern borderlands Polish*. Biala Podlaska: Akademia Wychowania Fizycznego. [in Polish]

12. Borawski, P. & Dubiński A. (1986). *Polish Tatars. History, ceremonies, legends, traditions*. Warsaw: Iskry. [in Polish]
13. Kalużyński, S. (1983). *Old Mongolians*. Warsaw: PIW. [in Polish]
14. Welcome to branking (on line), in World Wide Web: <http://www.brainking.com/en/WaitingGames?bms=250> (access 18.08.2011).
15. Kamocki, J., Miskiewicz A. (2004). *Tatars slavs pardoned*. Cracow: Universitas. [in Polish]
16. Cordell, K., Dybczyński A. (2005). Poland's Indigenous Ethnic Minorities and The Census of 2002. *Perspectives on European Politics and Society*, 85-87.

Submitted: October 6, 2011

Accepted: April 13, 2012

KULTURA FIZYCZNA W TRADYCJI I OBRZĘDACH LUDNOŚCI TATARSKIEJ ZAMIESZKUJĄCEJ TERENY POLSKI

Kultura fizyczna ludności tatarskiej

ERNEST SZUM, RYSZARD CIEŚLIŃSKI

*Akademia Wychowania Fizycznego J. Piłsudskiego w Warszawie,
Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej, Katedra Nauk Humanistycznych*

Adres do korespondencji: Ryszard Cieśliński, Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu, ul. Akademicka 2,
21-500 Biała Podlaska, tel.: 83 3428776, fax: 83 3428800, e-mail: knh@awf-bp.edu.pl

Streszczenie

Artykuł prezentuje wyniki jakościowych badań kultury fizycznej społeczności Tatarów zamieszkujących tereny Polski. Tradycyjne elementy aktywności fizycznej społeczności tatarskiej przedstawione zostały na tle ogólnej charakterystyki tej grupy etnicznej oraz historii całokształtu obecności Tatarów na ziemiach polskich. Artykuł ukazuje poszczególne rodzaje tradycyjnej tatarskiej aktywności fizycznej i jej lokalizację w systemie kultury narodowej Tatarów. Jak dotychczas brak jest na gruncie etnologii i antropologii kulturowej opracowań dotyczących kultury fizycznej tej grupy etnicznej.

Słowa kluczowe: Tatarzy polscy, kultura fizyczna, gry i zabawy, etnologia, antropologia kulturowa

Wprowadzenie teoretyczne

Kultura fizyczna to pojęcie oznaczające o wiele więcej niż jedynie aktywność fizyczną, taką jak: sport, wyczynowy i amatorski oraz wychowanie fizyczne i turystyka; czy doskonalenie i pielęgnowanie ciała, wynikające z potrzeby zwiększenia wydajności pracy, motywowane koniecznością zaspokojenia podstawowych potrzeb egzystencjalnych lub zapewnienia ich realizacji na wyższym poziomie, albo podniesienia sprawności obronnej jednostki lub grupy; czy też pragnienie kontynuowania i rozwijania specyficznej dla danej społeczności form aktywności fizycznej. Kwestią kultury fizycznej są również zagadnienia występujące w skali całej społeczności lokalnej lub nawet narodu i państwa, w tym: kształtowanie postaw i modelowanie wzorów zachowań, kreowanie warunków życia, formowanie środowiska oraz psychicznego stosunku do pracy, wypoczynku i zabawy. Holistycznie zorientowany na kulturę fizyczną styl życia społeczności, stosunek poszczególnych jej członków do pracy, wypoczynku i zabawy, tworzą mechanizm kreacji etosu i pielęgnacji wzorców w tej sferze, wytwarzając często nie do końca uświadomiany (ponieważ regulowany poprzez zachowania społeczne) układ aksjologiczny. Kultura fizyczna odnosi się więc do całego spektrum rzeczywistości społecznej. Selektywne jej postrzeganie, oparte na uproszczonej dychotomii: sportowcy – nie sportowcy, jest dalece niewłaściwe i społecznie szkodliwe. W społeczeństwach tradycyjnych, gdzie aktywność fizyczna była stałym elementem codziennego życia wszystkich członków społeczności, podziały tego rodzaju nie występowały [1, s. 16-23].

Termin sport równie często definiowany jest wąsko, jako współzawodnictwo fizyczne, a przecież zawiera bogactwo form aktywności fizycznej występujących w epokach i kręgach kulturowych nie znających tego pojęcia. W perspektywie etnologicznej należy przyjąć szeroką definicję sportu, jako wszelkich form gier i zabaw o charakterze ruchowym, charakteryzujących się elementami ludycznego współzawodnictwa oraz doskonalenia sprawności cielesnej, będących istotą tego współzawodnic-

stwa i obejmujących związany z nimi rytuał wyrażający się w formie widowiska. Przy czym każda z tych gier i zabaw ujęta jest w zwyczajowe lub formalne zasady, obejmujące wszystkich uczestników, a ich formy stanowią element tożsamości kulturowej wspólnej danej społeczności, a także obszar określania statusu społecznego jednostek. Sport jest więc jednocześnie jedną z możliwych emanacji ludycznego charakteru i tożsamości narodowej danej społeczności [2, s. 31-34].

Elementy kultury fizycznej, takie jak różnego rodzaju gry i zabawy, będące czysto ludycznym rodzajem aktywności fizycznej, zaspakajały potrzebę odpoczynku i rekreacji już w społeczeństwach pierwotnych, w których nie istniało zjawisko sportu w dzisiejszym znaczeniu tego terminu. Zawsze odrywały jednostkę od obowiązków i rutyny codziennej pracy, będąc ich przeciwwagą. Aktywność fizyczna, jako podstawowy element kultury fizycznej, jest integralnym i niezbywalnym składnikiem kultury każdej społeczności etnicznej i każdego społeczeństwa. Stanowiąc ich specyficzne cechy kulturowe, w znaczącym stopniu wykształca i wzmacnia więzi społeczne oraz przygotowuje jednostki do pełnienia ról społecznych, w danym systemie społecznym [3, s. 132-135]. Socjalizacyjne funkcje kultury fizycznej są nie do przecenienia.

Rys historyczny

Tatarzy to jeden z narodów nie posiadających własnego państwa. Stanowią grupę etniczną i wspólnotę wyznaniową, a także mniejszość narodową w populacji kilku państw wschodniej Europy. Pierwsi osadnicy tatarscy pojawili się na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego pod koniec XIV wieku. W większości byli jeńcami wziętymi do niewoli podczas walk prowadzonych przez Wielkie Księstwo Litewskie ze Złotą Ordą. Ich głównym zajęciem tradycyjnie była wojaczka. Walka o schedę po Czyngis-chanie doprowadziła do rozpadu państwa na wiele chanatów, z których najdłużej utrzymał się Chanat Krymski, ulegając Rosji dopiero w 1783 roku. W XX wieku Tatarzy

krymscy próbowali wywalczyć niepodległość, ale ich starania zakończyły się porażką. W 1944 roku oskarżeni przez władze radzieckie o kolaborację z Niemcami, zostali brutalnie spacyfikowani i wywiezieni w głąb Związku Radzieckiego. W ostatnim dwudziestolecu XX wieku wielu z nich powróciło, a Krym posiada obecnie autonomię w ramach państwa ukraińskiego. Natomiast republika Tatarstanu uzyskała status podmiotu Federacji Rosyjskiej. Współcześnie Tatarzy najliczniej zamieszkują Rosję, Białoruś, Ukrainę, Litwę i Polskę. W Polsce postrzegani są jako nacja pogranicza wschodniej części kraju. W większości są wyznawcami islamu, ale też wielu z nich to prawosławni [4, *passim*].

W drugiej połowie XVII wieku Tatarzy osiedli na terenach państwa polsko-litewskiego stopniowo zatracili swój język i wiele obyczajów. Posługiwali się językiem polskim lub ruskim, jedynie w modlitwach używając arabskiego. Masowo spolszczyli swoje nazwiska i coraz bardziej asymilowali się z miejscową ludnością. W Polsce okresu międzywojennego upowszechniło się określenie Tatarzy polscy, które dotyczyło Tatarów zamieszkujących na dawnym obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów (na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego Tatarzy osiedlili się od końca XIV wieku, a od XVII stulecia również w Koronie Królestwa Polskiego). Nie było to jednak określenie precyzyjne, gdyż wówczas większość z nich mieszkała na Litwie i aż do końca Wielkiej Wojny nazywano ich Tatarami litewskimi (Muślimami). Obecnie Tatarów zamieszkujących w Polsce określa się zwykle mianem Tatarów polskich, a w kontekście historycznym jako Tatarów polsko-litewskich. Tatarzy osiedli w Rzeczypospolitej Obojga Narodów myśleli oraz wyrażali się w mowie i piśmie wyłącznie w aspekcie dynastycznym, nigdy zaś geograficznym. Między sobą, czy mówiąc o sobie innym, nie wymieniaли nazwy żadnego z państw, ponieważ ich stosunek do państwa, jako takiego, był zawsze obojętny. Na ziemiach polskich i litewskich Tatarzy pojawili się wskutek nawiązania interpersonalnych relacji z dynastią jagiellońską, a nie w efekcie zaistnienia ich formalnego stosunku do państwa polsko-litewskiego [5, s. 156]. W wiedzy potocznej upowszechniło się przekonanie o oddaniu i poświęceniu Tatarów zamieszkujących tereny Polski swej przybranej ojczyźnie (pogląd ten w wątpliwość poddaje tzw. „zdrada Lipków”, przez Tatarów nazywana chętniej mniej pejoratywnym określeniem „bunt Lipków”), które w dużej mierze wynika z faktu ich ofiarnej służby wojskowej, najpierw w litewskich, następnie w polsko-litewskich, a w okresie międzywojennym w polskich siłach zbrojnych*. Państwu polskiemu zależało jednak na przyjęciu z powrotem zbiegłych wówczas do Turcji Tatarów, ponieważ byli oni bardzo przydatni ze względu na znajomość terenu. Chodziło również o to, by nie służyli oni Turkom jako przewodnicy w ich najazdach na ziemię polską. Do porozumienia doszło w 1673 roku, kiedy Tatarzy powrócili do Polski, gdyż darowano im zdradę, zagwarantowano wolność wiary i prawo budowania meczetów oraz zrównano w prawach ze szlachtą polską. W 1679 roku w ramach zapłaty zaległego żołdu nadano Tatarom wsie: Bahoniki, Drahle, Malowicze Górne, Lebedziew, Małaszewicze i Studzianka [6, s. 194].

Tatarzy przybywający do Wielkiego Księstwa Litewskiego, którzy najczęściej byli uchodźcami ze Złotej Ordy i z Krymu,

nierzadko należeli tam do starszyny, gdyż byli przedstawicielami rodów arystokratycznych. Bardzo chętnie przyjmowani byli przez księcia Witolda i osadzani na jego ziemi, jako ludność obowiązana do świadczenia służby wojskowej. Rody tatarskie w zamian za ofiarną służbę wojskową otrzymywały herby szlacheckie i nadania ziemskie. Stratyfikacja społeczna oraz związana z nią struktura ekonomiczna ludności tatarskiej była bardzo zróżnicowana. Wraz z elitą – Tatarami gospodarskimi, wywodzącymi się z arystokratycznej starszyny, przybywali na Litwę również Tatarzy kozacy. Odrębną mikrospołeczność stanowili Tatarzy miejscy, osiedlani w miastach i na przedmieściach, których nie obejmowały królewskie i sejmowe przywileje. Płacili oni poddaż i trudnili się rzemiosłem (przede wszystkim garbarstwem) oraz handlem (najczęściej końmi), a także furmaństwem i ogrodnictwem. Grono osadników powiększali również tatarscy jeńcy wojenni, którzy przez władców lokowani byli we wsiach tatarskich na Litwie, gdzie zajmowali się głównie rolnictwem [7, *passim*]. Emigracja tatarska przeżywała swoje apogeum w latach trzydziestych XV wieku, a ostatnie grupy emigrantów przybyły na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego na początku XVI wieku. Ziemię litewską zamieszkiwało wówczas około trzy i pół tysiąca Tatarów. Na przełomie XV i XVI wieku w wojsku polsko-litewskim pojawiły się pierwsze rotty tatarskie. Służyli w nich głównie Tatarzy gospodarscy i potomkowie wojowników ordyńskich – Tatarzy kozacy. W wyniku wojen z Moskwą część Tatarów przeniosła się do dóbr magnackich na Ukrainie. Tatarzy kozacy często pracowali też jako eskorta dyplomatów, kurierzy, albo członkowie milicji magnackich. W drugiej połowie XVII wieku i w stuleciu XVIII, część szlachty tatarskiej w znacznym stopniu spolonizowała się; zaś Tatarzy osiedli w miastach oprócz polonizacji ulegli w pewnej mierze również wpływowi białoruskim [8, *passim*; 9, s. 41-69].

Przywileje uzyskane przez Tatarów gospodarskich – przywódców wspólnoty tatarskiej, zapewniły całej nacji przetrwanie jako odrębnej społeczności i grupie etnicznej, a także zachowanie pewnego stopnia autonomii i swobodę praktykowania religii muzułmańskiej, zarówno w okresie I Rzeczypospolitej, jak i w Polsce odrodzonej po zaborach. W okresie międzywojennym w granicach Polski żyło około pięć i pół tysiąca Tatarów, którzy zamieszkiwali przede wszystkim w województwach: wileńskim, nowogródzkim i białostockim. W czasie II wojny światowej Tatarzy ponieśli dotkliwe straty w strukturze społecznej, szczególnie wysokie wśród inteligencji. Wskutek zmiany granic po wojnie na terytorium Polski pozostały tylko dwie wsie tatarskie, położone na Podlasiu – Bahoniki i Kruszyniany (aktualnie w województwie podlaskim). Wspólnoty tatarskie znajdują się również w Białymstoku i w Sokółce, a w mniejszym wymiarze także w Gdańsku, Warszawie i Gorzowie Wielkopolskim. Obecnie osadnictwo tatarskie ogranicza się niemal wyłącznie do Podlasia. W rozproszeniu Tatarzy żyją również w innych rejonach kraju, coraz częściej ulegając jednak polonizacji. Aktualnie Tatarzy zamieszkujących tereny Polski łącznie stanowią diasporę liczącą w sumie około trzy tysiące osób [5, *passim*].

* Wojskowy aspekt kultury fizycznej Tatarów polskich, chociaż (w historycznym kontekście) bardzo istotny dla przedmiotu niniejszego opracowania – z uwagi na intensywną aktywność fizyczną żołnierzy (musztra i udział w walce, w tym: m.in. jazda konna, fechtunek, łucznictwo, a także strzelectwo z broni palnej oraz walka z użyciem broni drzewcowej i białej), współcześnie odzwierciedlany jest już tylko w konkursach i pokazach organizowanych podczas niektórych świąt tatarskich. Obecnie, w codziennym życiu Tatarów polskich, formy zachowań ściśle związanych z wojskowością uległy całkowitemu zanikowi. Ze względu na wielowątkowość i objętość tego zagadnienia, jego pełna prezentacja przekracza ramy niniejszego artykułu i wymaga osobnego przedstawienia. Ponadto kwestie te zostały już w znacznym stopniu zbadaone i opisane (choć na stosunkowo wysokim poziomie ogólności), m.in. w następujących publikacjach: Borawski P. (1986) Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej, LSW, Warszawa; Borawski P., Dubiński A. (1986) Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje, Iskry, Warszawa; A. Kołodziejczyk (1997) Rozprawy i studia z dziejów Tatarów litewsko-polskich i islamu w Polsce XVII-XX wieku. W 600-lecie osadnictwa tatarskiego na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, IH WSR-P, Siedlce; Kryczyński S. (1997/1998) Kronika wojenna Tatarów litewskich, opr. J. Tyszkiewicz, Związek Tatarów Polskich, Gdańsk; Miśkiewicz A. (1990) Tatarzy polscy 1918-1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne, PWN, Warszawa; Tyszkiewicz J. (1989) Tatarzy na Litwie i w Polsce, PWN, Warszawa.

Metodologia badań

Paradygmatem współczesnej antropologii kulturowej jest związek kultury z całokształtem życia społecznego badanej grupy, a głównym zadaniem nauk etnologicznych jest wykazanie jej kulturowej specyfiki [10, s. 11-16]. Badania społeczności Tatarów zamieszkujących tereny Polski, przeprowadzono w trybie ciągłym – w dwóch corocznych cyklach – podczas obchodów święta Sabantuj w Kruszynianach w 2010 i 2011 roku. Wybór badanych w liczbie kilkudziesięciu osób płci obojga był więc przypadkowy. Badani przedstawiciele ludności tatarskiej pochodzili w zdecydowanej większości z Podlasia, ale byli pośród nich również reprezentanci innych mniejszych skupisk tej grupy etnicznej. Wykorzystano jakościową metodę sondażu i technikę wywiadu swobodnego. Miało to na celu wykazanie istnienia lub braku związków pomiędzy kulturą ludności tatarskiej zamieszkującej tereny Polski a specyficzną dla tej grupy etnicznej aktywnością fizyczną.

Aktywność fizyczna w obrzędowości Tatarów polskich

Na polu aktywności fizycznej (a także w sferze religii, gdzie najwyraźniej widoczna jest etniczna odrębność Tatarów) najbardziej intensywne jest przenikanie się dziedzictwa przeszłych doświadczeń i narodowej teraźniejszości kultury, co tworzy tatarską świadomość narodową. Tradycje przez wieki były i nadal są istotnym czynnikiem warunkującym uczestnictwo Tatarów w specyficznej dla tej nacji kulturze fizycznej. Poziom ich aktywności fizycznej uwarunkowany jest przekazywanym pokoleniowo stylem życia, w którym występowała i występuje wielość zajęć o charakterze aktywności fizycznej.

Ludność tatarska po dzień dzisiejszy zachowała odrębność religijną oraz narodową kulturę, tradycje i obyczaje. Na wschodnich terenach Polski różnice kulturowe, wynikające z odmiennej przynależności narodowej mniejszości, długo postrzegane były przez polską większość negatywnie. Znacząco odczuwała to ludność przynależąca do nacji, których odsetek w społeczeństwie Polski wschodniej (i w poszczególnych społecznościach lokalnych) był relatywnie duży – Litwinów, Białorusinów, Ukraińców, a najbardziej ludność należąca do mniejszości stosunkowo nielicznych, do których zaliczali się Tatarzy. W niektórych okresach historycznych odmienność kulturowa we wszelkich aspektach rzeczywistości społecznej, również w zakresie kultury fizycznej, postrzegana była nawet, jako swojego rodzaju „zamach na polskość” [11, s. 42]. Paradoksalnie nietolerancja wobec odmienności etnicznej Tatarów polskich przybrała najbardziej zatrważające rozmiary w XXI wieku. Doszło do tego w wyniku antymuzułmańskiej fobii, jaka ogarnęła Polskę po wydarzeniach z 11 września 2001 roku i rozpoczęciu przez cywilizację zachodnią tzw. wojny z terroryzmem, która w wyniku zjawiska zderzenia kultur, w praktyce stała się wojną z kulturą muzułmańską. Dla Tatarów zamieszkujących tereny Polski przyznawanie się do swojej tożsamości, kultury, a przede wszystkim religii, stało się wówczas bardzo uciążliwe, gdyż w związku z tym często doświadczali skutków ksenofobicznych uprzedzeń i przesądów.

W kulturze fizycznej społeczności Tatarów zamieszkujących tereny Polski wyszczególnić można formy aktywności fizycznej, które przybierają postać kwalifikowaną w etnologii sportu, jako gry i zabawy [2, s. 34]. Najwyraźniej uwiadcniają się one w kontekście świąt tatarskich, przede wszystkim niereligijnych – dorocznych obrzędów związanych z pradawnymi wierzeniami w obłaskawianie sił przyrody. Natomiast ceremonie charakterystyczne dla świąt religijnych – muzułmańskich, tylko w znikomym stopniu zawierają formy aktywności fizycznej i trudno uznać je za elementy kultury fizycznej [Zob. 12, 187-207]. Święta są głównym wyróżnikiem grupy etnicznej

Tatarów i zarazem najsilniejszym oraz najtrwalszym czynnikiem integrującym społeczność Tatarów zamieszkujących tereny Polski.

Tatarskie obrzędy związane ze świętami niereligijnymi – charakterystycznymi ze względu na obrzędowość rodzinną oraz ich wymiar dla rodziny i jednostki, często łączą się z aktywnością fizyczną przybierającą formę zmagania typowo sportowych. Cykl dorocznych świeckich świąt kalendarzowych rozpoczyna święto Newroz (znane jest pod wieloma nazwami: Neuroz, Nauruz, Nauruz, Nawrez, będącymi prawdopodobnie zniekształceniami wymowy nazwy pierwotnej) – Powitanie Wiosny (zbliżone jest do słowiańskiej Nocy Świętojańskiej, Nocy Kupały). Święto związane jest ze zrównaniem dnia z nocą. Obchodzone jest zawsze w dniu dwudziestego pierwszego marca. Nazwa tego święta wywodzi się z języka irańskiego i dosłownie oznacza nowy dzień. Święto wiosny, a więc okresu rozpoczęcia prac polowych, wiąże się z szeregiem obrzędów, poprzez które świętujący chcą zaskarbić sobie przychylność sił przyrody i zapewnić urodzaj. Świętowaniu towarzyszą liczne pieśni i różnego rodzaju tańce, z którymi młodzi Tatarzy obchodzą wszystkie domy we wsi, za co wynagradzani są łakociami [Z relacji zebranych podczas obchodów święta Sabantuj w Kruszynianach w 2010 i 2011 roku (dalej: Z relacji...)]. Newroz to święto mało rozpowszechnione w środowisku Tatarów zamieszkujących tereny Polski, natomiast bardzo popularne na Krymie i w Tatarstanie.

Bogata i zarazem bardzo złożoną historię Tatarów, ich życia społecznego oraz źródła wierzeń, symbolizują obrzędy święta zwanego Kydyrlez. Obchodzone jest ono zawsze w pierwszą niedzielę maja. Za dnia młodzież z wioski przygotowuje na łonie przyrody, najczęściej w pobliżu rzeki, miejsce na ognisko. Wieczorem gromadzą się tam wszyscy mieszkańcy. Po wspólnej modlitwie, najstarszy z zebranych rozpała ognisko i pierwszy je przeskakuje. Następnie czynią to inni mężczyźni, a po nich młodzieńcy i najmłodsi chłopcy. Kiedy ognisko przygasa rytuału dopełniają kobiety i dziewczęta oraz najmłodsze dziewczynki. W czasie skoku przez ogień każdy ze skaczących wypowiada magiczne słowa zaklęcia: „Kłopoty dla innowierców, a dla mnie dobrobyt”. Powszechną zabawę obowiązkowo kończy wspólny taniec całej społeczności [Z relacji...]. To święto również jest mało rozpowszechnione w społeczności Tatarów zamieszkujących tereny Polski, a znacznie bardziej popularne wśród Tatarów krymskich.

Wielowiekową historię ma wiosenne święto odnowienia przyrody zwane Sabantuj, czyli Święto Pługa (zbliżone do słowiańskich Dożynek). Pierwotnie obchodzone je przed wiosennymi zasiewami, a od początku XX wieku ma miejsce już po zakończeniu zasiewów. Sabantuj łączy w sobie zwyczajowe obrzędy związane z pracami rolnymi oraz ludowe gry, zabawy, oraz tańce i śpiewy. W ramach obchodów tego święta odbywa się również tradycyjne współzawodnictwo sportowe. Na specjalnie przygotowanym majdanie, który zazwyczaj znajduje się na skraju lasu lub położonej w jego pobliżu leśnej polanie, gromadzi się cała tatarska społeczność oraz jej goście, a wybrani uczestnicy stają do zawodów. Uroczystości otwierają odbywające się na majdanie wyścigi biegaczy, na różnych dystansach oraz zawody skoczków w dal i wzwyż. Natomiast głównymi punktami święta są dwa turnieje sprawnościowe: walki kuresz, czyli tatarskie zapasy, oraz najbardziej wyczekiwana i zdecydowanie najważniejsza konkurencja – wyścigi konne. Tatarzy mawiają, że nawet konie wyścigowe czują zbliżający się Sabantuj. Zgodnie z obyczajem główną nagrodę stanowił baran, wyhodowany i podarowany przez najzamożniejszą rodzinę we wsi, którego otrzymywał zwycięzca rywalizacji, określany prestiżowym mianem „baatyra”, zachowujący tytuł do następnego roku. Obecnie barana zastępuje często kogut. Inne nagrody dla zawodników najlepszych w poszczególnych konkurencjach to ozdobnie wyszywane koszule, chustki, obrusy i ręcz-

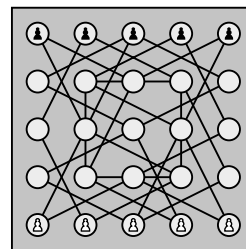
niki, wykonane z najładniejszych tkanin najwyższej jakości. Dawniej święto Sabantuj było tak ważnym wydarzeniem w życiu społeczności, że przygotowywano się do niego przez cały rok. Zimą, kiedy nie było ciężkich prac polowych, młode kobiety haftowały tkaniny, aby później nagrodzić nimi zwycięzców świątecznej rywalizacji sportowej. Poza zapasami i wyścigami konnymi popularne są również: zawody we wspinaniu się na okorowany pał wbity pionowo w ziemię, niekiedy dodatkowo posmarowany olejem (gdy bierze w nich udział kilku uczestników, wówczas zwycięzcą zostaje ten, który robi to najszybciej); zmagania na równoważni, czyli walka na worki ze słomą lub sianem, prowadzone do momentu aż jeden z przeciwników spadnie z drewnianej równoważni; rzut oszczepem; rzut podkową, gdzie zwycięża osoba, która rzuci najdalej; rzut lassem, czyli zakończonym pętlą sznurem, na szyję biegnącego konia (lub w prostszym wariacie – na drewniany pał); oraz wiązanie rzemieni, na długość lub na czas. Zawodom sportowym towarzyszą często warsztaty tatarskiego rękodzieła ludowego, pieśni i tańca oraz kuchni tatarskiej, a także pokazy jazdy konnej i strzelania z łuku – prymitywnego oraz mongolskiego, w wersji postawy statycznej i jazdy konnej [Z relacji...]. Sprzyja to popularyzacji kultury tatarskiej wśród przedstawicieli innych narodów, którzy są coraz częściej gośćmi na obchodach święta Sabantuj. W Polsce święto to powszechnie znane jest z „hucznych” od 2007 roku obchodów w Kruszyńskich, gdzie przybiera formę wielkiego tatarskiego festynu, prezentującego i zarazem propagującego kulturę tej grupy etnicznej. Jest jednocześnie elementem rozwijającym prowadzoną przez tatarskie rodziny agroturystykę.

Kolejnym niereligijnym świętem jest Dziżens – Rozpoczęcie Lata. W czasie tego święta spotykają się tatarskie rodziny, w możliwie najszerszym gronie krewnych. Uroczystości, których ważną częścią są wzajemne odwiedziny (tak liczne i częste, jak to tylko jest możliwe), trwają trzy lub cztery dni. Organizowane są gry sprawnościowe, zabawy towarzyskie oraz tańce dla dorosłych i dla młodzieży. Głównym celem święta, poza ogólną integracją społeczności, jest zapoznanie młodzieży tatarskiej, aby zawiązać przyjaźnie pomiędzy mężczyznami, kobietami oraz skojarzyć przyszłe związki małżeńskie [Z relacji...]. Święto Dziżens najbardziej popularne jest w Tatarstanie.

Przykład tradycyjnej gry tatarskiej – „Łuczniczy”

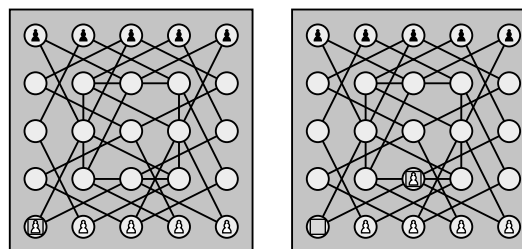
Ze względu na odwieczne tradycje wojskowe Tatarów określani są oni niekiedy, zarówno w wiedzy potocznej, jak i w niektórych opracowaniach naukowych, mianem „narodu łuczniców” [13, s. 86]. Potwierdzeniem zasadności tego określenia, a jednocześnie oznaką znaczenia przywiązywanego przez Tatarów do kwestii wojskowych w zabawie, jest tradycyjna tatarska gra planszowa, znana pod nazwą „Łuczniczy”. Dawne podania głoszą, że sam Batu chan zawsze nosił przy sobie planszę i pionki do tej gry, którą otrzymował od swojego dziada – wielkiego Temudżyna. Miał podobno w zwyczaju granie w „Łuczniców” przed każdą bitwą, aby wprowadzić swój umysł w odpowiedni stan i psychologicznie dostroić się do sytuacji bitewnej. Ta starożytna gra wymaga wzmożonej koncentracji, połączonej z umiejętnością obserwacji i sprawnym posługiwaniem się wyobraźnią [Z relacji...].

Rozgrywka odbywa się na planszy, na której znajduje się pięć rzędów i pięć szeregów okręgów tworzących poszczególne pola, połączonych symetrycznymi powiązaniem. Zawodnicy rozpoczynają grę z pięcioma pionami (łucznicami) ustawionymi w pierwszym szeregu.

Plansza 1. Początkowe ustawienie pionów na planszy [14]

Podstawowym zadaniem graczy jest doprowadzenie swoich pionów (łuczniców) do linii początkowej zajmowanej przez pion przeciwnika, ale po drodze trzeba schwytać w niewolę możliwie najwięcej pionów (łuczniców) „wroga”. Jest to czynnik decydujący o ostatecznym zwycięstwie w rozgrywce, gdyż decyduje o nim liczba zdobytych po drodze punktów, czyli pionów (łuczniców) przeciwnika. Podczas rozgrywki każdy pionek może przemieszczać się jedynie na pola bezpośrednio powiązane z tym, na którym stoi w momencie poprzedzającym ruch.

Plansza 2 i 3. Zasady poruszania się pionów na planszy [14]

Nie można wykonywać tego samego ruchu (w przód i w tył, na tych samych polach) więcej niż dwa razy w rzędzie. Należy wykonać ruch na inne dostępne pole. Kiedy pion (łucznic) jednego z graczy osiągnie linię początkową przeciwnika, musi na niej pozostać do końca rozgrywki, albo do momentu kiedy zostanie schwytyany przez wroga. Jeżeli pion (łucznic) jednego z graczy znajdzie się na polu zajmowanym przez pion przeciwnika, wtedy „wróg dostaje się do niewoli”, co powoduje że jest usuwany z planszy. Wojownik, który schwytał „wroga” oznaczony jest specjalnym oznaczeniem. Gracz, który doprowadzi swojego pionka (łucznic) do linii początkowej przeciwnika, „biorąc nim wroga w niewolę”, może wtedy dostawić kolejnego łucznicę w swojej linii startowej. Czynność ta jest jednorazowa dla każdego pionka (łucznic). Rozgrywka kończy się, kiedy jeden z graczy doprowadzi wszystkie swoje pozostające na planszy pionki (łuczniców), do linii początkowej przeciwnika, albo gdy całkowicie ją zapełni, jeśli dysponuje większą „armią”, czyli większą liczbą pionów (łuczniców). Wtedy należy podliczyć ogólną punktację. Wygrywa oczywiście gracz, który zgromadził większą ilość punktów. Punkty liczy się w następujący sposób: dwa punkty za każdego łucznicę w polu początkowym przeciwnika, jeden punkt za każdy pion (łucznic) stojący na pozostałych polach [Z relacji...]. Gra „Łuczniczy” jest czymś dużo więcej niż tylko rodzajem aktywności fizycznej i umysłowej. Jest również symbolicznym nośnikiem tatarskiego systemu wartości oraz kulturowym czynnikiem integrującym społeczność tatarską, nie tylko poprzez zabawę, ale również przez wytwarzanie w świadomości grających poczucia więzi grupowej tej nacji.

Tatarskie zabawy taneczne

Istotnym tradycyjnym elementem kultury fizycznej Tatarów zamieszkujących tereny Polski są tańce. Tradycyjne tańce tatarskie odzwierciedlają wielowiekową historię tej grupy etnicznej, nawiązując do ważnych wydarzeń w życiu muzułmańskiej społeczności, z których najtrwalszymi obyczajami są rytuały związane ze świętami. Regułą obchodów świąt tatarskich stało się urządzanie, zwykle na ich zakończenie, zabaw tanecznych, które oczywiście pojawiają się również przy wielu innych okazjach.

Systematyczne organizowanie zabaw zapoczątkowali w końcu XIX wieku Tatarzy osiadli na Wileńszczyźnie. Bałe tatarskie w Wilnie wzorowane były na organizowanych przez Polaków. Różniły się jednak tym, że zawierały elementy narodowych tańców tatarskich z różnych stron Rosji. Prezentowali je zwykle zapraszani goście. Zabawy te nazywano balami tatarskimi. Brało w nich udział zwykle liczne grono uczestników, często nawet ponad dwieście osób. Tatarzy zapraszali na swoje zabawy także zaprzyjaźnionych Polaków, którymi byli zazwyczaj sąsiedzi Tatarów ze szlacheckich zaścianków, ale niekiedy również współwyznawcy islamu, pochodzący nawet z Krymu i Nadwołża. Na zabawach nie tylko tańczono, ale także debatowano na tematy polityczne, społeczne i gospodarcze. Zabawy wpływały na integrację społeczności tatarskiej, która jednak ograniczała się do jej najwyższej warstwy. Zubożały szlachcic pracujący na roli lub biedny rzemieślnik nie miał szans otrzymania zaproszenia na bal [15, *passim*].

Podczas Wielkiej Wojny nie organizowano publicznych zabaw, a wyjątkowo odbywały się one przy okazji uroczystości rodzinnych. Natomiast w okresie II Rzeczypospolitej zabawy tatarskie stały się nieodłącznym elementem ważniejszych spotkań towarzyskich i większych zjazdów rodzinnych. Z hucznych zabaw odbywających się w ramach wielkich bali zasłynęło Wilno oraz Nowogródek i Słonim. Zabawy odbywały się także w małych ośrodkach tatarskich, takich jak: Kleck, Lachowicze, Mir, Iwanowo, czy Kruszyniany. W Słonimie corocznym balom organizowanym w drugiej połowie sierpnia obchodzono rocznicę powstania tamtejszej biblioteki tatarskiej. Z kolei od 1936 roku, corocznie we wsi Iwanowo w powiecie nieświeskim, odbywały się tatarskie dożynki. Każdego lata, najczęściej podczas świąt muzułmańskich, ale również poza świętami, Tatarzy licznie spotykali się w Kruszynianach, gdzie biesiadowali przy bogato zastawionych stołach ustawionych przed domami. Na biesiady kruszyniańskie zjeżdżali Tatarzy nie tylko z Grodzieńszczyzny, ale również z wielu często odległych miejsc. Największe spotkanie Tatarów zamieszkujących tereny Polski w latach międzywojennych odbyło się w sierpniu 1936 roku w Nowogródku. Połączone było z dwoma balami, a całą imprezę zorganizowali tamtejsi strzelcy tatarscy. W gminie warszawskiej Tatarzy wykorzystywali do kontaktu z przedstawicielami emigracji narodów muzułmańskich z Rosji Sowieckiej oraz pracownikami placówek dyplomatycznych państw bliskowschodnich. W innych rejonach dla młodzieży organizowano zwykle potańcówki, podczas których tatarska młodzież bawiła się w wynajętych lokalach, albo w przysposobionych do tego celu świetlicach, remizach strażackich, a w mniejszym gronie również w domach prywatnych. W tym okresie taneczne zabawy tatarskie nie różniły się już niczym od zabaw polskich [15, *passim*].

Po II wojnie światowej społeczność tatarska rozpoczęła od skromnych zabaw tanecznych organizowanych w podlaskich Bahonikach i Sokółce. Na większych imprezach Tatarzy spotykali się dopiero w drugiej połowie lat pięćdziesiątych, kiedy to Tatarzy z Sokółki postanowili ożywić przedwojenne tradycje i zorganizowali pierwsze większe zabawy. Później trud urządzania balów tatarskich przejęła tatarska społeczność Białegoostoku. Organizowano również zjazdy ogólnopolskie. W sierpniu 1962 roku w Gorzowie odbyło się wielkie spotkanie Tatarów

przesiedleńców, a w roku 1969 w Gdańsku obchodzono dziesięciolecie tamtejszej gminy muzułmańskiej. W okresie powojennym Tatarzy nadal wzorowali organizację swoich zabaw na tego rodzaju imprezach polskich. Tańczono nie tylko tradycyjne tańce tatarskie, ale również bawiono się w rytmie polskich melodii ludowych. Wielkie bałe zaczynano nieraz polonezem. Zabawy tatarskie, nie odbywały się także bez walca i tanga. Na zabawach do tańca grały wynajęte zespoły muzyczne, a na wsiach często miejscowi grajkowie. Siegano do melodii ludowych: krymskich i powołańskich, propagowanych głównie przez emigrantów tatarskich wywodzących się z Rosji, u których budziły one emocje i wzruszenia. Grano i śpiewano także lokalne przyspiewki kresowe, również w języku białoruskim. Do zwyczaju zabaw weszły też wybory królowej balu oraz konkursy na najlepszą parę taneczną. Bawili się więc Tatarzy podobnie jak i pozostali mieszkańcy [15, *passim*].

Wnioski

Analiza materiału zgromadzonego podczas badań sondażowych społeczności Tatarów zamieszkujących tereny Polski (badań mających charakter pilotażowy i niewątpliwie wymagających kontynuacji oraz pogłębienia) wykazała, że zgromadzenia społeczności tatarskiej, które mają miejsce w związku ze świętami, obrzędami dorocznymi i innymi zebraniem o charakterze publicznym – a przede wszystkim towarzysząca im aktywność fizyczna w formie zabaw i gier – mają niezwykle istotne znaczenie dla wzmacniania istniejących więzi społecznych i kształtowania nowych. Publiczne zabawy, będące przejawem organizacji życia społecznego, stwarzają Tatarom warunki dla krystalizacji świadomości odrębności ich grupy etnicznej oraz umacniania poczucia wspólnoty narodowej, a element rywalizacji obecny w grach wyzwala odruchy solidarnościowe. Natomiast zbiorowa aktywność podczas prac kulinarnych (głównie kobiet, ale nie wyłącznie), oprócz zacieśniania więzi społecznych, wyzwala również współpracę i koordynację czynności w ramach działań związanych z przygotowaniem tradycyjnych tatarskich potraw. Ponadto wspólna aktywność fizyczna, stanowiąc czynnik integrujący, inicjuje i intensyfikuje interakcje międzyosobowe, sprzyjając rozwojowi relacji interpersonalnych – od znajomości, przez przyjaźnię, po małżeństwo – a także zbliża dalszych krewnych oraz rodaków z różnych stron kraju, a nawet świata. Kultura fizyczna ludności tatarskiej, a w szczególności jej tradycyjne elementy, są niezwykle istotną częścią kształtowania i utrwalania się charakteru narodowego Tatarów polskich.

W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że istnieją wzorce kultury fizycznej i formy aktywności fizycznej specyficzne dla społeczności tatarskiej. Kultura fizyczna społeczności tatarskiej charakteryzuje się aktywnością fizyczną zawierającą elementy, oraz posiadającą cechy, nie występujące w kulturze innych narodowości i grup etnicznych. Odnosi się to zarówno do zagadnień stricte sportowych, jak też do wymagających aktywności fizycznej zachowań codziennego życia – pracy i wypoczynku, oraz odświętnej obrzędowości i religijnych rytuałów. Dotyczy to w dużej mierze wszelkiego rodzaju gier i zabaw praktykowanych przez dorosłych, młodzież i dzieci, które mają miejsce tak w dni powszednie, jak i podczas różnego rodzaju świąt oraz związanych z nimi tradycyjnych obrzędów i rytuałów.

Postawy i wzorce zachowań w zakresie aktywności fizycznej, a szerzej (także w wymiarze aksjologicznym) – kultury fizycznej, stanowią element kultury etnicznej Tatarów zamieszkujących tereny Polski. Kultury, która wbrew temu co można było prognozować jeszcze w 2002 roku – kiedy to spis powszechny wykazał tylko pięćset osób deklarujących narodowość tatarską [16, s. 85-87] – nie zmierza ku bezpowrotnemu zanikowi, ale po

okresie kryzysowym ponownie weszła w fazę progresywną. Paradoksalnie w dużej mierze jest to efektem postępującego procesu globalizacji, oraz związanej z tym zjawiskiem, praktykowanej i propagowanej we współczesnej Europie multietniczności i wielokulturowości, która z kolei jest w pewnym zakresie następstwem rozszerzenia Unii Europejskiej oraz jej relatywnie dużej otwartości na imigrantów pochodzących z innych kontynentów, w tym również z krajów muzułmańskich.

Przemiany społeczno-polityczno-ekonomiczne i będące ich następstwem procesy demokratyzacyjne, niosące swobody w zakresie życia gospodarczego (umożliwiające legalną przedsiębiorczość, np. w zakresie agroturystyki) i tolerancję w stosunkach społecznych (zachęcającą do emanacji odmienności, np. religijnej), sprzyjają ujawnianiu specyficznych przejawów tatarskiej kultury narodowej, w tym kultury fizycznej i powodują odradzanie się tradycyjnych form i wzorców życia mniejszości narodowych i etnicznych w sferze kultury fizycznej. Niestety, w prowadzonej przez państwo polityce edukacyjnej, odrębności kulturowe mniejszości narodowych, ujawniane w toku przemian społecznych, są uwzględniane tylko w niewielkim stopniu (i praktycznie wyłącznie przez samorządy), co stwarza bariery dla rozpowszechniania również tradycyjnych, specyficznych dla tych mniejszości przejawów kultury fizycznej. Na poziomie działalności lokalnej odrębność etniczną propagują, na zasadzie inicjatywy oddolnej, same mniejszości, realizując to poprzez aktywność stowarzyszeń i związków wyznaniowych. Brak wsparcia kultury mniejszości etnicznych ze strony państwa, znacznie ograniczający ich możliwości autopromocji, oraz dominacja kultury masowej sprawiają, że tradycyjne wartości kulturowe mniejszości tatarskiej pielęgnowane są najbardziej przez starsze pokolenia, zaś młodsze częściej ulegają orientacji na wartości komercyjne. Jednakże wśród ludności tatarskiej zamieszkującej tereny Polski nadal funkcjonuje międzypokoleniowy przekaz tradycyjnych form aktywności fizycznej i nie zanika troska o przetrwanie narodowej kultury fizycznej Tatarów zamieszkujących tereny Polski. To właśnie kultura fizyczna tej etnicznej społeczności w dużym stopniu określa zakres i charakter jej współistnienia z polską większością oraz z innymi mniejszościami, w ramach społeczeństwa polskiego.

Piśmiennictwo

1. Demel, M. (1973). *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*. Warszawa: SiT.
2. Lipoński, W. (2004). *Rochwist i Palant. Studium etnologiczne dawnych polskich sportów i gier ruchowych na tle tradycji europejskiej*. Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego.
3. Malinowski, B. (2000). *Jednostka, społeczność, kultura*. Warszawa: PWN.
4. Tyszkiewicz, J. (2002). *Tatarzy w Polsce i Europie. Fragment dziejów*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna.
5. Górka, O. (1935). Uwagi orientacyjne o Tatarach polskich i obcych. *Rocznik Tatarski*, t. II, 1935, 145-199.
6. Kołodziejczyk, A. (1990). Tatarzy regionu białskopodlaskiego w XVII-XX w. W T. Wasilewski & T. Krawczak (Opr.), *Znieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, Biała Podlaska.
7. Sobczak, J. (1984). *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*. Warszawa-Poznań: PWN.
8. Tyszkiewicz, J. (1989). *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII-XVIII w.* Warszawa: PWN.
9. Sobczak, J. (1987). Tatarzy w służbie Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i w XVIII w. *Studium Historyczno-prawne. Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. XXXIX, 41-69.
10. Burszta, W. J. (1998). *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*. Poznań: Zysk i s-ka.
11. Chaliburda, I. & Cieśliński I. (2010). Miejsce i rola tradycyjnych form aktywności fizycznej w funkcjonowaniu społeczności lokalnych oraz w systemie edukacji. W I. Cieśliński, R. Cieśliński & I. Chaliburda (Red.), *Tradycyjne formy aktywności fizycznej ludności wschodniego pogranicza Polski*. Biała Podlaska: Akademia Wychowania Fizycznego.
12. Borawski, P. & Dubiński A. (1986). *Tatarzy Polscy, dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*. Warszawa: Iskry.
13. Kałużyński, S. (1983). *Dawni Mongołowie*. Warszawa: PIW.
14. Welcome to brainking (on line), dostępny w World Wide Web: <http://www.brainking.com/en/WaitingGames?bms=250> (dostęp 18.08.2011).
15. Kamocki, J. & Miśkiewicz A. (2004). *Tatarzy słowiańszczyzną obłaskawieni*. Kraków: Universitas.
16. Cordell, K. & Dybczyński A. (2005). Poland's Indigenous Ethnic Minorities and The Census of 2002. *Perspectives on European Politics and Society*, 85-87.

Otrzymano: 06.10.2011

Przyjęto: 13.04.2012